

Mihael Glavan

KOCBEKOVO PROTESTANTSKO KRŠČANSTVO

Kocbekova življenjska zgodba od rojstva 27. septembra 1904 v mežnariji pri Sv. Juriju do smrti 3. novembra 1981 na Bokalcih vse bolj prihaja v zavest Slovencev. Bližina oltarja ga je zaznamovala ob rojstvu in ga spremljala do konca, še močneje pa so ga opredelili njegov kritični pogled na »oltar«, njegovo »osvobodilno dejanje«, politični pogrez in umetniško (pesniško, prozno, esejistično in dnevniško) »stvariteljstvo«.

ŽIVLJENJSKA IN DUHOVNA TOPOGRAFIJA¹

Dinamika mladosti in zorenja

S Kocbekovo biografijo sta se literarna in politična zgodovina temeljiteje ukvarjali šele v zadnjem času.² Njegova življenjska zgodba od prleškega ministranta pri Sv. Juriju, prek srednješolskega profesorja na Hrvaškem in potem v Ljubljani, aktivne udeležbe v osrčju NOB, kratkotrajne participacije v vodstvu prve povojne socialistične oblastne garniture, do odrinjenosti v prisilni molk in navidezno

- 1 Ta del besedila prinaša pregledno podobo Kocbekove biografije, duhovnega, političnega, filozofskega in literarnega oblikovanja, in se le posredno dotika njegovega krščanstva. Morda vendarle ni odvečen ob 30. obletnici njegove smrti.
- 2 Primerjaj: Andrej Inkret: *In stoletje bo zardelo*. Ljubljana: Modrijan, 2011; in Igor Omerza: *Edvard Kocbek. Osebni dosje št. 584*. Ljubljana: Karantanija, 2010. Prva je obsežna in izčrpna monografija o življenju in celotnem ustvarjalnem opusu Edvarda Kocbeka, druga pa temelji na udbovskem dosjeju, ki se je polnil več desetletij.

rehabilitacijo po letu 1961, je v pretežni meri že razkrita. Prebiranje njegovega osebnega dnevnika in drugega dokumentarnega gradiva, ki ga je zapustil, izkazuje osupljivo veliko število ljudi, ki jih je (s)poznal. Skoraj vsakemu je skušal pogledati v dušo in si kaj zapisal o njem ali o njej. Neizčrpen vir za biografje in urednike.

Kocbek se je rodil 27. septembra 1904 pri Sv. Juriju (kasneje nekaj desetletij Videm ob Ščavnici) materi Matildi, roj. Plohl (1880–1969), in očetu Valentinu (1871–1959). Imel je dva brata, Miroslava (Slavka, 1902–1963) in Jožeta (1908–1994), ter sestro Matildo (Tiliko, 1922–1996), najmlajšo v družini. O svojem domu in rodu sam piše med drugi tudi takole: »Oče je bil organist, z materjo sta obdelovala nekaj zemlje, živeli smo v majhni hiši in tolkli revščino. [...] Živel sem lepo otroštvo sredi darežljive pokrajine, pol vinorodne pol zemljedelske, pastiroval, pomagal pri delu, rastel z odraslimi skozi ponavljajoče se letne čase [...]. Moja sublimacija se je začela s šolo, postal sem ministrant, zvonar in deklamator, očetu sem bil v pomoč pri cerkvenih opravilih, cerkev mi je bila domača kakor rojstna hiša ali hiša sosedov.«

Po šestletni osnovni šoli v domačem kraju se je jeseni 1917 vpisal na klasično gimnazijo v Mariboru, po dveh razredih nadaljeval šolanje na Ptuju (štiri leta realne gimnazije) in se vrnil v Maribor, kjer je maturiral spomladi 1925. Gimnazije se je vse življenje rad spominjal in se redno udeleževal okroglih obletnic svoje mature. Petindvajseto je celo sam organiziral, udeležilo se je je petnajst maturantov in kar sedem profesorjev, petdesete (1975) prav tako petnajst. Vse od gimnazijskih časov je ohranjal in poglobljal mladostna prijateljstva, zlasti s Pinom Mlakarjem, Antonom Trstenjakom in Tončkom Korošakom, od ptujskih sošolcev pa mu je ostal najbližji Stanko Cajnkar, ki je vodil tudi pogrebno slovesnost za hčerko Lučko.

V poletju po maturi sta s Pinom Mlakarjem dober mesec dni potovala po Italiji, od Trsta do Rima, od Assisija do Benetk, zvečine peš. Jeseni 1925 se je vpisal na bogoslovje v Mariboru, toda konec drugega letnika demonstrativno obesil teologijo na klin »iz protesta nad krivico, ki se je dogodila v semenišču in ki je v hiši niso hoteli popraviti«. Še bolj odločilna pa je bila slutnja, da bo kot laik bližji

»krščanstvu in stvariteljskemu življenju« kakor kot formalno posvečen in hierarhično vezan klerik. Za revnega prleškega fanta, vrh vsega mežnarjevega in organistovega sina, je bila to predrzna odločitev: nakopal si je nejevoljo škofa dr. Tomažiča, birmanskega botra, ki ga je nameraval poslati v Rim, jezo domačega župnika Štuheca pri Sv. Juriju in žalost v družini. Dobil je celo poziv k vojakom v Sarajevo, a se je obveznosti srečno izognil s potrdilom o srčni napaki.

Med poletnimi počitnicami je s tovariši organiziral dijaško zborovanje pri bližnji Veliki Nedelji – zaradi domnevnih socialističnih poudarkov je razburilo slovensko »pozunanjeno« (klerikalno) katolištvu – nato pa brez denarja in štipendije odšel v Ljubljano ter v štirih letih na hitro končal študij na Filozofski fakulteti Univerze kralja Aleksandra I. Diplomiral je leta 1930 »iz XII. znanstvene skupine« (obsegala je francoski jezik in književnost s primerjalno gramatiko romanskih jezikov, primerjalno književnost s književno teorijo in seveda zgodovino srbohrvaške književnosti).

Ljubljanska študentska leta so bila za Kocbeka izjemno dinamična, ne samo zaradi študija in mladostniškega pesniškega ustvarjanja, ampak tudi zaradi sklepanja številnih znanstev in prijateljstev, ki so ga vodila na dolga taborjenja na jadranski obali, pa tudi na izjemno poučne poti s prijatelji v tujino, zlasti v Nemčijo (študijsko leto 1928/29). Poleg njegove esejistične proze (*Luči na severu*) se je tega časa ohranilo nekaj zanimivih pisnih pričevanj, ki še čakajo na raziskave.

Duhovno in literarno iskateljstvo

Po kratki zaposlitvi v knjižnici Slovenske krščansko-socialne zveze je dobil prvo državno službo, šolske oblasti v Beogradu so ga 23. marca 1931 – v skladu z Aleksandrovo politiko »integralnega jugoslovanstva« – postavile za suplenta na Državni realni gimnaziji v hrvaškem Bjelovaru. Bilo je konec zime, v šolsko zbornico je stopil »sam, na brzo roko, zmeden«, ni dobro znal hrvaščine in ni poznal razmer, »okolje je bilo neznano in tuje«.

Službo v nekdanji vojni krajini je doživljal kot svoj življenjski šok. Bil je prisiljen ločiti se »od prijateljev, od mladih gibanj, iztrgati se iz intimne kulturne srenje, iz rastočega in vedno bolj perečega kompleksa slovenskih vprašanj«. Znašel se je na samem, tujec, razdalje v državi so bile dolge in naporne. Na veliko ga je okupiralo šolsko delo, preganjal ga je občutek, da so prijatelji v Ljubljani pozabili nanj.

Od utopičnih idej o konfesionalni in etični prenovi človeka in družbe, od vprašanj, o katerih so debatirali slovenski križarji na svojih zborovanjih in počitniških taborih, se je vse bolj obračal v »preprostost«: prevzela ga je »patriarhaličnost zemlje in ljudi«, predmetnost in snovnost navzočih stvari; začel je »podzavestno ... spremljati naturo na njeni večni poti k Bogu«. Prvotni občutek ujetosti in izolacije v provincialni tujini je zbledel: »Danes vem, da more tudi tako blodno in bedasto mesto človeka učiti.«

Tisto jesen 1931, že po nepolnem prvem šolskem letu, je mladi suplent dobil dopust in francosko državno štipendijo ter namesto v bjelovarsko zbornico odšel v Lyon in v Pariz. Študiral je »nenavadnega« katoliškega pisca Léona Bloya, »romarja in potepuha,« se zbližal s personalistično filozofijo, ki mu je bila pisana na dušo. Navezal je trajne stike s krogom levo orientiranih katoliških intelektualcev, ki so pod vodstvom Emmanuela Mouniera prav tedaj začeli izdajati revijo *Esprit*. S štipendijo se je napolil v Francijo, kjer je začel v Lyonu pisati osebni dnevnik. Zvest mu je ostal potem vse življenje, pisal ga je neprekinjeno skoraj pol stoletja (do konca leta 1978, ko ga je začela premagovati smrtna bolezen). Dnevnik je bil tipična in najvztrajnejša oblika njegovega samoizražanja – ne le »dražljivo spremljanje in komentiranje časa in ljudi«, temveč tudi literarna vadnica. V njem gre za svojevrsten spoj faktografskega gradiva in »umišljenin«: za osebno odzivanje na ljudi in dogodke, hkrati pa tudi za svobodno oblikovanje fikcij ...

Po vrnitvi iz Francije je ostal leto dni še v Bjelovaru, nato pa kljub prošnjam za premestitev v Slovenijo – želel si je v Maribor – prejel dekret za Državno realno gimnazijo v Varaždinu; centralistična jugoslovenska politika je vztrajala. Zgodba se je ponovila, v Varaždinu ni bil nič manj osamljen in daleč od Slovenije, socialno okolje mu je bilo tuje in enako neprivačno kot prej. V pismu Antonu

Trstenjaku, ki je medtem postal kaplan v Kamnici pri Mariboru, ga je opisoval npr. takole: »Milje, ki se v njem gibljem, je zelo, zelo drugačen od slovenskega (še bolj od nemškega ali francoskega), to je napol divja, napol pomeščanjena (ali požidovljena) hrvatska inteligenca, ki so je same besede. Atmosfera ni le agnostična, nego primitivno neznalska, žurnalistična politična izobrazba. Le med starimi Hrvati pa med mlajšimi komunisti so solidne firme. Človek ima med kolegi Babilon, mlajši smo si vsi bližje, toda prijatelja nimam med njimi, vsi smo si le prijazni znanci. Meščanov finih (nekaj jih je) ne poznam, zelo rad hodim v kino, med tolpo klerikalcev ne hodim več, so mi nekam priskutni, skoraj tuji.«

In vendar je Kocbek prav tu srečal svojo veliko ljubezen, mlado učiteljico Zdravko Koprivnjak, s katero se je poročil 22. decembra 1935. Leto kasneje je končno dobil službo profesorja francoščine na bežigrasjski gimnaziji v Ljubljani. Z mlado ženo sta se naselila v Ljubljani na Detelovi ulici 5. Leta 1938 sta dobila prvega otroka, hčerko Lučko. V predvojnih ljubljanskih letih se je predvsem posvečal kulturni in družbenokritični publicistiki, s katero je zašel v »četrti usodni pretres v svojem življenju«. Poleti 1937 je med počitnicami obiskal Pariz in navezal tudi oseben, prijateljski stik z Mounierom in njegovimi sodelavci. Pri personalistih se je že dalj časa navdihoval in jih imel za svoje vzornike, Mouniera pa je štel za svojega mentorja. Povezal se je tudi s španskimi republikanci, z baskovskimi in katalonskimi intelektualci. Nameraval je celo ilegalno potovati v Španijo, vendar mu to ni uspelo. Prav tako pomembna so bila zanj sočasna srečanja s funkcionarjema Komunistične partije Slovenije, Borisom Kidričem in Prežihovim Vorancem, ter članom CK KPJ Rodoljubom Čolakovičem in drugimi komunisti in levičarji.

Po krizi katoliške revije *Dom in svet*, ki jo je sprožil s svojim *Premišljevanjem o Španiji* – v njem je zapisal tudi svoj znameniti stavek: »Vse herezije in odpadi so bili navadno očita dejanja, duhovno junaštvo prepričanih ljudi, ki se po svoji vesti odločajo za večjo in boljšo resnico.« – je januarja 1938 začel s kolegom profesorjem Jožetom Zemljakom izdajati neodvisni »mesečnik za gospodarstvo, kulturo in politiko« z značilnim personalističnim imenom *Dejanje*. Revija je izhajala do okupacije aprila 1941 v nakladi približno 1100 izvodov.

Ob nemškem napadu na Jugoslavijo se je priglasil med prostovoljce, toda prišel je le do Banja Luke, kjer je doživel razsulo jugoslovanske vojske, in se nato skrivaj vrnil v Ljubljano. Okupacija Jugoslavije in sramotni vojaški razpad njene vojske sta mu pomenila zgodovinsko priložnost za začetek povsem novega življenja, doumel ju je kot religiozno »uro obiskanja«. Zgodovinska priložnost ga je neomajno usmerila v radikalno *dejanje*, v upor proti okupatorju in družbeni prerod na osnovi socialne revolucije. V nasprotju s konservativnim delom katoličanov, ki so se pretežno zanašali na zavezniško pomoč in se zato odločali za taktiko izogibanja odkritemu spopadu z okupatorjem, in tudi s komunisti, ki so bili do 22. junija 1941 še blokirani zaradi Stalinovega pakta s Hitlerjem, je bil Kocbek s krščanski socialisti med prvimi pobudniki dejavnega odpora. Že v jeseni 1941 je postal član Izvršnega odbora Osvobodilne fronte, torej njenega najožjega političnega vodstva, v katerem so imeli večino komunisti.

Narodnoosvobodilni boj in prevzem oblasti

Čeprav je Kocbek sam večkrat govoril o nekaj »usodnih pretresih v svojem življenju«, je bila aktivna vključitev v NOB zagotovo njegova najpomembnejša odločitev. V prvih vojnih mesecih (od jeseni 1941 do pomladi 1942), je skupaj z Borisom Kidričem urejal ideološko-politično revijo *Osvobodilna fronta* in frontovsko glasilo *Slovenski poročevalec* ter sodeloval pri ilegalni radijski postaji Kričač. 18. maja 1942 se je iz okupirane Ljubljane odpravil med partizane v dolenskih gozdovih in se priključil vodilni skupini OF. Tako je dokončno potrdil svojo odločitev za smrtno nevaren boj z okupatorjem, v katerem je bil zaradi svojega položaja še posebej izpostavljen. Na Rogu je že leta 1942 začel izdajati glasilo slovenskih katoličanov v OF – *Slovenska revolucija*, ki ga je zvečine tudi sam pisal. V bunkerjih sredi roških gozdov je srečno preстал veliko italijansko ofenzivo pozimi leta 1942 in se z jedrom partizanske vojske po mnogih zapletih premaknil v Polhograjske Dolomite.

Na prvem zasedanju Avnoja v Bihaču je bil izvoljen za enega od podpredsednikov, zato se je v hudi zimi in v visokem snegu januarja

1943 s skupino tovarišev odpravil v Bosno. Zaradi okrepljenega nemškega pritiska, izdajstva in vremenskih ujm pohod ni uspel, vendar se je Kocbeku uspelo rešiti nazaj v slovenske Dolomite. Februarja 1943 je skupaj s Tonetom Fajfarjem in Marijanom Brec-ljem v imenu krščanske skupine podpisal znamenito Dolomitsko izjavo. To je storil s spoznanjem, da je najvažnejša trdnost in enotnost Osvobodilne fronte in partizanske vojske, čeprav se je pri tem jasno zavedal, da žrtvuje prvotno koalicijsko naravo gibanja. Komunistična partija je s tem tudi formalno dobila status vodilne in odločujoče politične sile na vseh področjih odpora. Kocbek je bil prepričan, da si po osvoboditvi partijski ekskluzivizem ne bo mogel podrediti vseh oblastnih vzvodov in da bodo volivci lahko demokratično odločali o organizaciji nove države. Verjel je, da bo krščanski skupini, ki je neformalno reprezentirala veliko množico slovenskega prebivalstva, tudi v prihodnje omogočeno duhovno in kulturno poslanstvo. Pri tem ga ni dosti skrbelo, da se s tem odpoveduje možnosti za politično strankarsko podobo svoje skupine, saj si klasične krščanske stranke tudi sicer niso želeli. Kmalu pa se je seveda jasno zavedal, da bo Komunistična partija poslej tudi legalno vodila in izpeljala revolucijo po boljševističnem vzorcu.

Na kočevskem zborovanju je bil postavljen za delegata na drugem zasedanju Avnoja, kjer je 29. novembra 1943 postal član NKOJ, vrhovnega zakonodajnega in izvršnega organa jugoslovanskega osvobodilnega boja. Težko se je poslovil od svoje slovenske partizanske tovarišije in najbližjih. S *Svetim pismom Nove zaveze* v žepu se je odpravil po dolžnosti, ki mu jo je določilo vodstvo OF. V Slovenijo se je vrnil le za kratek čas februarja 1944, ko se je udeležil prvega zasedanja SNOS v Črnomlju in opravil še nekaj kulturnopolitičnih nalog za krščansko skupino partizanov.

Svojo politično predstavniško vlogo v federalnih organih je sicer jemal resno, vendar z občutkom, da bi bil koristnejši doma. Deležen je bil vseh glavnih in najbolj usodnih trenutkov, ki jih je leta 1944 doživljalo vodstvo jugoslovanskega NOB. Doživel in preživel je nemški desant na Drvar in obe zadnji nemški ofenzivi ter angleško rešitev v Bari in nato prevoz na Vis. Konec junija 1944 je z Visa odletel v Rim, kjer je zbolel in bil prisiljen ostati več kot dva meseca. Skušal

je doseči avdienco pri papežu Piju XII., da bi mu razjasnil položaj v Jugoslaviji, vendar mu to ni uspelo. Jeseni 1944 je prispel v osvobojeni Beograd, kjer je bil do januarja 1946 zvezni minister za Slovenijo v začasni jugoslovanski vladi.

Politično je bil že v tem času odrinjen na stranski tir, njegova funkcija je bila pretežno formalna in reprezentativna: »Z drugimi besedami, živim v mrtvi con, ujet v delo, ki mi ni važno in potrebno, medtem ko o pravih zadevah odločajo dnevno in neprestano ljudje, ki [...] so absolutni gospodarji položaja in žvižgajo name in nekatere moje tovariše.«

Februarja 1946, potem ko so bila republiška ministrstva razpuščena, se je z družino končno lahko vrnil domov. Dodelili so mu prostorno stanovanje v Veselovi ulici 8 (danes Valvasorjeva 10). Postal je podpredsednik Prezidija (predsedstva) Ljudske skupščine LRS, kar je bila nominalno visoka, a politično nepomembna funkcija. Spomladi 1946 (od 10. aprila do 7. maja) je bil z delegacijo jugoslovanskih kulturnih izbrancev na potovanju po Sovjetski zvezi. Obisk je bil skrbno nadziran. Kocbeka je predvsem zanimal položaj cerkve in vernikov, vendar je imel občutek, da mu niso predstavili vse resnice.

Proti koncu tega leta se je skušal močnejše politično angažirati in v dialogu s komunisti razčistiti nekatera vprašanja, ki so ga skrbela, med njimi tudi tisto o vrnjenih domobrancih, o katerih mu je pripovedoval že leto poprej Franc Snoj, tedaj minister v prvi povojni zvezni vladi. Jasnih odgovorov ni dobil, pač pa se je še okrepilo sumničenje komunistov, ki so mu bili vedno manj naklonjeni. V naslednjih dveh letih se je močno posvetil svojemu prvemu velikemu proznemu dokumentarnemu delu *Tovarišija*, ki je po dolgih cenzurnih usklajevanjih vendarle izšlo leta 1949.

Razhod s »tovarišijo«

Partijski politični obračun s Kocbekom je bil zastavljen že v prvi polovici leta 1951, ko je slovenska vladajoča partijska garnitura uskladila svoje pritiske in se nekako uglasila na stališču, da Kocbek nikakor ne more izkazati pričakovanega vedenjskega vzorca, kakršen

je bil postavljen za vodilne družbeno-politične delavce totalitarnega socializma. Tega ni zmožal ne s svojim praktičnim političnim delom, npr. ob volilnih kampanjah, še manj pa v svojih maloštevilnih dnevno-političnih zapisih. Še več. Čim je prijel za pero, so se mu v besedila »vrtihotapile« ideje o svobodni etični osebni angažiranosti, o politični svobodi za vse in o kulturni politiki, ki ni partijsko diktirana, temveč temelji na umetniški ali ljubiteljski ustvarjalnosti. Tako je Kocbekova politična eliminacija postala nujnost, najboljša priložnost zanj pa je bila knjiga *Strah in pogum*.

Leta 1952 se je tako zgodil Kocbekov dokončen »sestop z oblasti«. Centralni komite KPS je na svojem razširjenem plenumu 26. in 27. januarja razpravljajl o Kocbeku in sklenil, da je treba kampanjo, ki se je nevarno razrasla, zaključiti, Kocbeka pa za vselej zapečatiti, ter zadolžil Josipa Vidmarja in Miha Marinka, da opravita to nalogo. Pogovora z obema odposlancema sta temeljito in izčrpno popisana v Dnevniku 1952. Prvi je potekal 14. februarja, njegov neposredni nasledek pa je bila Kocbekova odstopna izjava, ki jo je odposlal 18. februarja. V njej se je odrekel funkcijama podpredsednika IO OF in Prezidija LS LRS. Z Marinkom se je pogovoril 19. februarja in ponovil svoja stališča. Stvari so hitro stekle, sklep o razrešitvi s funkcije podpredsednika IO OF je bil sprejet samo dva dneva pozneje, mesec dni zatem pa je bil razrešen tudi s položaja v Prezidiju. Eksistencialna negotovost je trajala še nekaj časa, ker Kocbek ni vedel, ali mu bodo ponudili kakšno delo ali ga bodo upokojili. Zgodilo se je tako, da so politični, za njimi pa še birokratski mlini mleli počasi, zato je več mesecev prejemal okrnjeno plačo, šele 13. avgusta so ga prosili, da zbere podatke za upokojitev. Tedaj je vedel, pri čem je. Po eni strani ga je bolelo, da ga »hočejo napraviti za pravega upokojenca, se pravi: za negibnega, nerodovitnega in nenevarnega človeka«, po drugi strani pa se je razveselil nove svobode. V dnevniku si je zabeležil, da je šele 28. novembra »prišla pošta, ki mu je prinesla dekret zveznega Prezidija, po katerem je bil 2. oktobra t. l. upokojen in se mu dodeli od 1. aprila 1952 penzija v mesečnem iznosu od 30.000 din.« Pokojnina ni bila slaba, vendar vseeno premajhna kot edini dohodek za zadolženo petčlansko družino.

Kocbekov »kulturni molk« in zadnji vihar

Po desetletju prisilnega »kulturnega in političnega molka« (1952–1962) in po naslednjem desetletju postopnega vračanja na slovensko, jugoslovansko in evropsko kulturno sceno, je Kocbekovo bivanje zaznamoval nov, poslednji veliki pretres. Bližala se mu je sedemdesetletnica življenja. Že spomladi 1974 je večkrat pomislil nanjo, predvsem pa so ga na dogodek opozarjali sodelavci in prijatelji. To je čas, ko je komaj prebolel najostrejšo bolečino ob smrti hčerke Lučke in turobno motril svojo usodo v politični temi in kulturni senci. Bridko se je zavedal, da je tujec v domovini, oviran pri ustvarjanju in objavljanju, še bolj pa odrinjen iz vsega javnega življenja. Vse bolj je čutil, da mora znova krepko vzeti pero v roke in pisati po nareku svoje usode: muke, zagate in tesnobe. Hudo ga je motilo vzvišeno Vidmarjevo pisanje, zlasti omalovaževanje mladega slovenskega literarnega rodu, gnusila se mu je Javorškova denunciantška politična vloga, kakor se je izražala v njegovem sarkastičnem pisanju o reviji *Prostor in čas* in njenih sodelavcih. Želel si je napisati knjigo esejev, pripraviti vsaj še eno pesniško zbirko in se z esejem ali kako drugače očistiti svoje »blažene krivde« za povojni pobjo slovenskih domobrancev. Prepričan je bil, da bo le tako lahko polno in zadoščeno sprejel svojo starostno dobo. Toda usoda je hotela, da je prav okoli njegove visoke obletnice izbruhnila druga politična kriza v njegovem življenju.

Povzročilo jo je besedilo, ki ga je nosil toliko let v duši in ga snoval teže kot karkoli poprej. V njem je izpovedal in obžaloval svojo in občo narodovo moralno krivdo za neciviliziran pobjo razoroženih domobrancev. Razbremeniti se je hotel greha kot kristjan in kot soustanovitelj OF. Kocbek je bil že od začetka med snovalci zelo radikalne revolucionarne vizije narodnoosvobodilnega boja. Na njegov predlog je vrhovni plenum Osvobodilne fronte postavil med temeljne točke tako imenovano četrto točko: »Z osvobodilno akcijo in aktivizacijo slovenskih množic preoblikuje OF slovenski narodni značaj. Slovenske ljudske množice, ki se borijo za svoje narodne in človeške pravice, ustvarjajo nov lik aktivnega slovenstva.« Organizirani javni linč po izidu besedila ga je toliko bolj prizadel, ker je še tedaj in tudi poslej do konca svojega življenja verjel, da sta bili NOB

in socialistična revolucija prava in edinstvena priložnost za (ideološko in etično) preobrazbo Slovencev.

Reakcija partijskega vodstva je bila ob Kocbekovem političnem dejanju z etičnim predznakom takojšnja in silovita, a vendarle drugačna od tiste prve, ki je svoj vrhunec doživela januarja 1952. Takrat so ga obtožili moralne slepote in političnega izdajstva, češ da je enačil partizana in fašističnega izdajalca. V prvi polovici leta 1975 je bilo mehčanje državne politike v Jugoslaviji že splošno zaznavno, zato se je Kocbek izognil najhujšim represivnim ukrepom, zaporu, novi prepovedi javnega objavljavanja in podobnim povsem realnim grožnjam, gotovo tudi zaradi odločilnejših političnih in predvsem gospodarskih zvez jugoslovanskega vodstva z evropskimi državami (zlasti z Zahodno Nemčijo), morda pa deloma tudi zaradi svoje starosti in pešajočega zdravja. Anatema režima, zlasti partijskega vrha, pa zato ni bila nič manj jasna in izrecno izražena: izobčen je bil iz partizanske tovarišije in neizpodbitno označen za izdajalca. Tokrat se je tudi močneje zavedal, da je mnogo ljudi tudi z njim, da mu v večjem številu bolj ali manj odkrito pritrjujejo. Na žalost sicer še ne povsem javno, saj članki v njegovo podporo še zmeraj niso mogli normalno izhajati, predvsem pa se ni mogel sam svobodno oglasiti z močjo svoje besede in argumentov. Trdno je vztrajal na svojem mestu:

»Kljub temu ostajam v območju osvobodilne strukture in se nočem umakniti iz nje, kajti domobranska usoda je zakonito in neizbrisno vprašanje osvobodilnega gibanja in njegovih postopkov, to gibanje velja za vsako ceno rešiti in očistiti in ga vključiti v slovensko zgodovino. Stojim torej na stališču, da o domobranski usodi nisem spregovoril izven tega gibanja, marveč v njegovem notranjem obsegu, kot njegov član in kot njegov funkcionar. Nihče torej nima pravice, da govori o meni kot nekakšnem izdajalcu ali človeku, ki ne upošteva njegovih resničnih interesov.«³

Spremenjena je bila tudi mednarodna politična situacija. Železna zavesa je že imela mnogo lukenj, skozi katere je bilo mogoče stalno in sprotno pretakanje informacij iz Jugoslavije in vanjo. Danes zvenijo obtožbe o Kocbekovi povezavi z mednarodno politično

3 Dnevnik, 29. junij 1975.

zaroto in organiziranimi sovražnimi emigrantskimi centri votlo, prazno in celo smešno, ker dokumenti in pričevanja izkazujejo le povezave s koroškimi in tržaški zamejskimi Slovenci in nekaterimi evropskimi izrazito demokratsko usmerjenimi intelektualci. V tem pogledu je seveda najbolj razvidna zgodba o povezavah s prijateljem Heinrichom Böllom. Radikalna desničarska emigracija ga je napadala enako ostro kakor Komunistična partija doma. Kocbeku je pred smrtjo znova grozil pesniški, pisateljski in politični eksil v lastni domovini, v tujini pa so ga sočasno predlagali za Nobelovo nagrado. Krizni položaj se je vendarle umiril, preden je pripeljal do tragičnega konca. Kljub nevihti, žalitvam in napadom je Kocbek tudi v kriznih trenutkih ostajal nepoboljšljiv politični idealist, nekateri mislijo, da pravzaprav naivnež. Takoj ko je v maju, zlasti po objavi spornega tržaškega intervjuja tudi v *Naših razgledih* (9. maja 1975), nastalo začasno zatišje in je kazalo, da so komunisti nekako pogoltnili neprijetni zalogaj, si je znova želel javnega političnega dela. Olajšano je izjavil, da vse kaže, da gre za »zaključek protestne faze«:

»V meni se je zato te dneve izoblikovalo občutje, da me izpolnitev moralne dolžnosti do domobrancev zdaj začenja vezati na to novo dolžnost, na to, da zaključim to protestno dobo in se odprem novi, pozitivni etapi, kakor jo zahtevajo znamenja, ki napovedujejo novo preizkušnjo za Slovence. Čutim, da moram sodelovati v tej novi pripravi za nujno novo kohezijo Slovencev.«

Nikoli se ni dobro počutil v stresnem položaju političnih in ekistenčnih kriz, nikoli si ni želel »delitve duhov«, ki je vselej bila in je še tako značilna za slovensko politiko. Upal je na strnjenost sil za dobrobit naroda in etično integriteto naroda in države, kolikor je bilo mogoče o njej realno misliti.

Zdelo se je, da je v javnosti nastopil nekakšen politični »odmor«, kot da so si ljudje oddahnili od peze brezprizivne čistosti NOB in njene skoraj mitološke podobe, ki ni dopuščala svobodne refleksije partijske nezmotljivosti in nedotakljivosti. Potrditev za tako olajšanje je našel tudi v drobnih poročilih, npr. iz Maribora, kjer so baje *Naše razglede* kupovali celo ljudje, ki jih sicer sploh niso poznali, »kakor da bi nagonsko razodeli svojo podzavestno željo po neki globoki spremembi«.

Ko se partijski napadi niso do konca unesli še celo leto po objavi intervjuja, so ga nekateri opozorili celo na možnost umika v tujino. Toda temu se je pretresljivo uprl: »Kako bi mogel zapustiti svojo domovino? Rajši presedim ves čas do svoje smrti v ječi, kakor da bi se vlačil po tuji zemlji.«

Šele v teh letih se reflektirano pojavlja tudi misel na smrt, ki je bila v dnevnikih iz prejšnjih časov, tudi v najtežjih trenutkih, prese- netljivo skoraj povsem odsotna:

»Ena sama misel se je plazila po moji notranjosti, začela je delo- vati kot doslej docela tuje in neznano občutje, želja po smrti, po popolnem prenehanju mojega jaza, želja po samomoru. Stal sem pred oknom in se zazrl v globino štirih nadstropij. Če skočim na glavo, bom v nekaj sekundah brez vseh telesnih in duševnih bolečin, tedaj sem se razjokal, moške solze so me prevzele kakor otroka, ki začuti nekaj krutega in sramotnega. [...] Vedno bolj utrujen in pobit sem. Vedno bolj dozorevam za svoj telesni konec. Vedno bolj sem nesrečen in izgubljen. Vedno manj me je v telesu in v duši.«

To tragično občutje si je zapisal sredi bujne junijske pomladi (1975), toda obupu in resignaciji se nikoli ni vdal, vera in upanje sta ostala trdna in usmerjena navzgor vse do konca. Sproti se je reševal in očiščeval v dobrotnem Tivoliju (v naravi), kjer sta mu bili na voljo »radost dreves in domišljija oblakov«, kjer je sam zase lahko zrl v bistvo sveta.

Ob 75-letnici (1979) sta ga na domu obiskala visoka predstavnika cerkve, nadškof in slovenski metropolit dr. Alojzij Šuštar in ljubljanski pomožni škof Stanislav Lenič. Protokolarni obisk je bil v znamenju sprave in vzajemnega odpuščanja.

Edvard Kocbek je umrl 3. novembra 1981 zvečer. Pokopali so ga z državniškimi častmi na ljubljanskih Žalah. Njegovemu »podspredsedniškemu« položaju primerno so se pogreba udeležili »podpredsedniki« državne in cerkvene hierarhije. Pogreb je prevzel državni protokol, opravljen je bil ob 9.15 zjutraj, v petek, 6. novembra 1981. V slovo so mu govorili: predsednik Skupščine SRS Milan Kučan, zvezni poslanec Batrič Jovanović, Stane Kovač, Tone Pavček in škof Lenič, ki ga je označil za »vidca prihodnjih reči«.

KOCBEKOVO PROTESTANTSKO KRŠČANSTVO⁴

Kritični vernik

Kocbekovo krščanstvo se je napajalo iz dveh virov, iz družinske vzgoje in tradicije ter seveda iz osebnega milostnega razodetja. V marcu 1942 ga je Kidrič v bunkerju ob kanalu Ljubljanice prijel pod roko in ga povprašal: »'Daj mi, prosim, povej, kako veruješ? Kaj ti je Bog?' Presenečen sem ga pogledal in skoraj zajecjal: 'Mnogo stvari vem, tega pa ne znam povedati. Meni je resnica o Bogu podarjena, nisem si je z muko pridobil, zato je moje znanje skrivnostno in mi ne gre z jezika. Toda nekoč ti bom povedal.'«

Potem je prišla veličastna in grozna vojna. Kocbek je v svoji partizanski torbi nosil *Biblijo*. Bil je izrazito religiozna osebnost in krščanstvo je bilo trajni duhovni temelj njegovega svetovnega nazora. Deloval je za krščanstvo, ki je odprto in dinamično, vrženo iz običajne tradicije, za moderno krščanstvo, kot ga imenuje sam. To je vključevalo dvoje: avtentičnost subjekta in njegovo družbeno akcijo. Kocbek je tudi še med vojno pojmoval religioznost personalistično: kot prvinsko vprašanje bivanja in kot »osebno resnico« pri iskanju in dojemanju absolutnega. Njegova izhodiščna sodba, ki jo je o krščanstvu zapisal v vojnem dnevniku, je tale: »Če hoče krščanstvo nastopiti kot pozitivna sestavina medčloveškega življenja, mora najprej zaživeti kot osebno doživeta resnica.«⁵ Gre za vero, ki ne more biti zaprta v dogme in ujeta v navade, gre za vitalno, »ustvarjajočo vero«, za vero, ki osvobaja in ne fanatizira.

Kot da se navezuje daleč nazaj na reformacijo 16. stoletja, se obrača na »evangeljsko čistost« in zavrača krščanstvo, preveč vezano na srednji vek in njegov pretirani teocentrizem, odklanja tomistično filozofijo in odpoveduje poslušnost cerkveni hierarhiji.

4 Zapis ni sociološka ali celo religiološka, teološka analiza, za kakršno nimam dovolj poglobljenega znanja, temveč predvsem podaja Kocbekov osebni pogled na svoje krščanstvo, dokumentiran z njegovimi osebnimi dnevniškimi zapisi. Sociološko-religiološko oznako Kocbekovega krščanstva je podal Marko Kerševan v razpravi: Edvard Kocbek: krščanstvo, družba, politika. *Sodobnost* 1986, str. 620-640.

5 Tovarišija, 20. februar 1942.

»Ta planet je neizčrpen, znova sije sonce, znova je nad nami razpeta dobrotna jasnina, znova je razlita prijetna toplota med žuželkami. Mir je v meni in zunaj mene. V takem miru je najlepše pisati o krščanski krivdi.

Razsvetlilo me je trenutno spoznanje in me napolnilo kakor razodetje, ki sem že dolgo čakal nanj. To, kar razumevamo kot religijo, je neskončno večje, razgibanejše, svetlejšo in bolj skrito od tega, kar vidimo na današnjih krščanskih cerkvah. Ne, ni me strah današnje krize krščanstva, nasprotno, želim si jo. Cerkev in krščanstvo moreta biti v današnji družbi le farizejska. Resnična, skladna s seboj bosta le v socialistični družbi. Bistveni temelj krščanstva je ljubezen, stržen ljubezni pa je pravica, utelešena pravica. To vse sem podzavestno že dolgo vedel, danes pa sem postal o tem jasno prepričan.

Ta prepričanost mi daje občutek moči, prave suverenosti. Na tem krščanskem svetu nisem več navezan na nič drobnjakarskega in dnevnega, niti na še tako lepe šege, še manj pa na tomistično filozofijo, najmanj na hierarhijo in Vatikan. Vse to ni bistvo krščanstva. Religija je nekaj različnega od metafizike, ki jo tradicionalno povezujejo s svetim Avguštinom in svetim Tomažem. Tomizem ne more biti edino veljaven izraz krščanskega duha, kakor kapitalizem ne more biti najprikladnejša oblika človečnosti in religije, če smem uporabiti to primerjavo. Prepričan sem, da se bodo v prihodnosti krščanska načela prav tako združila z novo človeško filozofijo, kakor se je v preteklih stoletjih to zgodilo ob srečanju evangelija in Aristotela. Ne vem, katera filozofija bo to, vem le, da bo tista, ki bo v največjem skladju s človekom.«⁶

Taka Kocbekova misel izhaja iz novodobne evropske tradicije dinamičnega in eksistencialnega krščanstva od Pascala, Kierkegaarda in Dostojevskega naprej pa do francoskih personalistov.

Kocbeku gre torej predvsem za filozofsko pojmovanje religije, v nasprotju s čisto sociološkim, ki sta ga prakticirala npr. partizanski duhovnik Jože Lampret, pa tudi Metod Mikuž. Gre mu za novo sintezo človeškega duha. Tu se razločno pokaže filozofsko zaledje

6 Tovarišija, 3. november 1942.

za odprtost do marksizma. Odločitev za partizanski osvobodilni boj pa je bila pri njem seveda več kot samo filozofska postavka, bilo je predvsem njegovo etično in tudi čisto politično veliko »dejanje«. Nasilnemu in genocidnim okupatorju se je bilo treba upreti. Taka je bila že njegova takojšnja, skoraj refleksna odločitev ob napadu na Jugoslavijo.

Poznejše, zlasti med kristjani toliko mu očitano popuščanje marksistom, je utemeljil takole: »Krščanstvo in komunizem sta velika zgodovinska pojava, ki kljub pomembnim razlikam gresta proti istemu zgodovinskemu cilju, to je proti svobodnemu človeku.«⁷ Prav v tistih dneh si je zapisoval svoje reformacijske ideje, ki so nekakšen prenos gibanja iz 16. v 20. stoletje: odpraviti je treba klerikalizem (kot nekoč odpustke in posvetne funkcije) v Cerkvi in odpreti pot do svobodnega verskega življenja. Verski klerikalizem, ki povzroča tudi partijski klerikalizem na nasprotni strani, je po Kocbekovem mnenju velika mentalna zavora v razvoju slovenskega naroda. Je vzrok, da Slovenci na tej zemlji nismo mogli razviti svojega polnega, svobodnega človeka. Uklenil jih je v miselno ožino in strahotno nesproščenost. (Desetletja po njegovi smrti v samostojni Sloveniji spet polemiziramo o sproščeni Sloveniji.) V strah pred prebujajočimi se ljudmi in bojazen pred upornim človekom sploh. Od tod je Kocbek izpeljal tudi mentalno anatomijo belogardizma in slovenske kolaboracije, ki jo kje povezal tudi z zgodovinsko podedovanim servilizmom do tujih oblastnikov.⁸

Kocbekovi dnevniški zapisi o krščanstvu in osebni veri, povezani s protestantizmom

Kocbek je bil v semenišču in pozneje na univerzi najprej urednik glasila katoliške slovenske mladine *Križa na gori* (1924 – 1927), potem pa še *Križa* (1928). V obeh glasilih je odkrito izpričeval svojo pripadnost mladinskemu krščanskosocialnemu gibanju, imenovanemu

7 Tovarišija, 3. oktober 1942.

8 Odstavek se navezuje na študijo Borisa Paternuja v knjigi: Boris Paternu, Mihael Glavan: *Mesec s kolobarjem*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

tudi »križarstvo«. To je bilo, še preden je odšel v tedaj večinsko luteranski Berlin k Pinu Mlakarju. Med obema mladinskima revijama in cerkvenimi oblastmi so ves čas vladale bolj ali manj latentne napetosti, ki pa niso izbruhnile v radikalnejše spopade ali prelome. Svoj veliki in odločilni spopad s cerkveno hierarhijo je sprožil šele slabo desetletje kasneje s svojim *Premišljevanjem o Španiji* v reviji *Dom in svet*.⁹ Odtlej se ni nikoli več opral ovrednotenja »heretik«, kakršno je o njem izrekala katoliška skupnost na Slovenskem. Ta je preko svojih filozofov, teologov in predstavnikov hierarhije odkrito sumničavo in skrbno kritično motrila vse njegovo življenje in delo.

V avtorefleksijah svojega krščanstva, ki se začenjajo že v njegovih zgodnjih dnevnikih iz tridesetih let, se Kocbek pogosto protestno obrača proti katoliški cerkveni organizaciji in njeni družbeni vlogi, nikoli pa ne izraža konfesionalnih in teoloških pomislekov, dvomov ali celo odmikov. V svojih medvojnih dnevnikih pa pride tudi do neposrednega razmišljanja o evangeljski misli protestantskega krščanstva:

»V meni se je znova prebudil tisti ugovarjalski eros, ki so ga imeli cerkveni krogi vedno za protestantskega, ne za protestnega. Mnogim predstavnikom hierarhije sem bil vedno neprijeten, zato so se me hoteli odkrižati s sodbo, da se nagibljem v krivoverstvo. Tako je bilo že v srednji šoli, tako se mi je godilo pri Križu, tako se je ponovilo pri Domu in svetu. In vendar ni v meni nikakršne težnje po spreminjanju nauka. V cerkvi je bilo storiti nekaj drugega od Lutra, nekaj, kar je pretresalo in nagibalo Kierkegaarda: prerasti in izničiti vso sterilno pojmovno in verbalno versko civilizacijo, vso formalno filozofijo in tankovestno teologijo, in zgolj neposredno utelešeno živeti, evangeljsko živeti in pričevati.«¹⁰

Tudi v dolgih in morečih partizanskih pohodih, skrivanjih in beganjih po začasno osvobojenih območjih se je večkrat duhovno krepil s premisleki o jezиковni, verski in kulturni podobi slovenstva. Po celonočnem mučnem maršu od Kočevskega Roga do predljubljskih dolenskih hribov si je v svetopisemsko privzdignjenem jeziku zapisal:

9 Dom in svet 50, 1937/38, 1-2, str. 90–105.

10 Listina, 18. junij 1943.

»Nato zvonovi zamrejo. Moje oči se zagledajo in vidijo jasneje. Zemlja in sonce začneta govoriti. Star jezik. Skriti ostanki prediluvialnih pošasti se začno pregibati v zemlji. Vse to, kar vidim, je bilo nekoč pod morjem. Od takrat do danes je ta zemlja videla mnoge naravne in zgodovinske katastrofe. Vode so valovale, nevihte divjale, na milijarde semen je vzkliklo in umrlo. Hrumele so bitke med naravo in človekom, bitke med človekom in človekom, bitke med nebom in zemljo. Kuga in lakota, premikanje plemen, premikanje zemlje, turški vpadi, kmečki upori, protestantska vizionarnost, romarji, pokopališča, narodne pesmi, mesečina, greh, osramočena in poveličana človečnost.«¹¹

Partizansko vodstvo so poleg partijskih ideologov, političnih pragmatikov in vojaških strategov partizanskega bojevanja tvorili še nekateri zanimivi, človeško in ustvarjalno bogati posamezniki. Med njimi je bil Kocbeku posebej simpatičen Vlado Kozak, s katerim sta nekaj časa drugovala na Rogu. Kocbek je celo ohranil njegovo fotografijo iz tistega časa, pa tudi portret dekleta Dane, ki ji je Kozak nerodno dvoril, a se je njuna ljubezen vendarle razvila v resno in globoko zvezo, ki sta jo okronala s poroko. »Družčina ga ima za dobrodušnega človeka, le dva, trije ne vedo kaj z njim, eden ga ima za igralca, drugi za bolnika, tretji za pavliho. Jaz ga lovim mnogo više, zdaj je Trdina in zdaj Balzac, zdaj Luther in zdaj Oblomov, zdaj Taras Buljba in zdaj Don Kihot, zdaj Tomaž Akvinski in zdaj oče Jerome iz Franceove Kuhinje. Toda danes sem mu nenadoma dal ime Dizma, poimenoval sem ga po desnem razbojniku z Golgote, ki je počenjal težke stvari v življenju, pa mu je Kristus vseeno obljubil nebeško kraljestvo.«¹²

PARTIZANSKI DUHOVNIKI

V začetku leta 1943 je Izvršni odbor OF z odlokom uvedel verske referente v partizanskih enot in 12. januarja 1943 postavil Metoda Mikuža za verskega referenta pri Glavnem štabu NOV in POS.

11 Tovarišija, 23. sept. 1942.

12 Listina, 29. maj 1943.

Spomladi 1943 ga je škof Rožman ekskomuniciral in mu prepovedal opravljati duhovniško službo med partizani. Dekret, s katerim je škof odvzel Mikužu pravico do duhovniških opravil, je objavil Ljubljanski škofijski list 10. junija 1943: »Sac. Methodius Mikuž a divinis suspensus est, donet redeat et Ordinario se sistat.« Z uvedbo verskih referentov so komunisti odvzeli pobudo krščanskosocialistični skupini in si vsaj formalno prisvojili tudi področje duhovne oskrbe partizanov. Nekateri partijski voditelji so posegli celo tako daleč, da so naivno skušali vzpostaviti nekakšno vzporedno versko-cerkveno organizacijo. Kocbek je v imenu krščanske skupine v OF take politične ideje seveda ostro zvrčal. »Odločno pa smo zavrnilo sugestije, ki jih nekateri tovariši z večjo ali manjšo dobrohotnostjo dajejo Mikužu, naj se upre in ustanovi nekakšno slovensko cerkev ter tako sproži reformatorsko versko gibanje zunaj uradne Cerkve. To je docela abotna misel. Če bi Mikuž to storil, bi morala skupina javno nastopiti proti njemu. Dva razloga bi nas vodila pri tem, najprej spoznanje, da je vsak odpadniški nastop le udarec v vodo, ker vsako sektaštvo nujno zanika bistvo, potem pa nevarnost, da bi tak korak naši skupini vsilil izrazito verski značaj, ki se ga prav tako ogiblujemo, kakor se odrekamo izrazito političnemu značaju, ker smo nazorska kulturna skupina. Ko smo se pogovarjali o notranji moči slovenskega duhovnika, smo bili vsi enakega mišljenja, čeprav na različne načine. Če bo v temnih časih, ki prihajajo, kdo netil odrešenjski ogenj pri Slovencih, potem bo to opravljalo ljudstvo samo, morda nekateri zavestnejši laiki, duhovniki sami pa bodo morali skozi dolgo trajno zunanje in notranje očiščevanje. Najbolj strahotno spoznanje je to, da je duhovnik danes duhovno in človeško negotov. Na duhovnika se krščanstvo na Slovenskem dober čas ne bo moglo zanesti.«¹³

Kocbek je zelo samostojno in daljnovidno razmišljal tudi o svojem narodu. Dober primer take refleksije je bil njegov članek *Svobodna Slovenija v enakopravni Jugoslaviji* v ljubljanskem *Poročevalcu* 15. avgusta 1943, ki je že takoj po objavi doživel zanimiv komentar neimenovanega sotovariša; ta je pripomnil, da so v osvobodilni propagandi premalo poudarjali načelo samoodločanja s pravico do

13 Listina, 24. junij 1943.

odcepitve. Kocbek je z njim soglašal in daljnovidno slutil, da bomo Slovenci nekoč živeli v svoji državi in jasno zastopal idejo, »da načelo samoodločbe narod najbolj učinkovito izraža z oboroženim bojem za svobodo in da je takšno bojevito samoodločanje edini trdni temelj za docela suverena slovenskega življenja v prihodnji Jugoslaviji.«

Ob tej priložnosti je zapisal tudi antologijsko izjavo o svojem pojmovanju in čustvenem doživljanju slovenske narodne skupnosti:

»Res je, če Slovenci nismo le Trubarjev protestantski misijon ali zgolj Prešernov kulturni domislek, če nismo samo baročna katoliška provinca ali prehodna razvojna stopnja balkanskega imperija ali alpske federacije, temveč smo naravni in zgodovinski organizem, resnična in izvirna narodna prvina, pravi narod s svojim angelom varuhom in demonom skušnjavcem, potem si moramo svojo narodno psihiko in človečnost do kraja utemeljiti in tvorno izraziti, ne glede na zvezo narodov, v kateri bomo živeli, ne glede na gospodarski prostor, ki bomo morali v njem enakopravno sodelovati, in ne glede na družbo, v kateri se bomo počlovečili, kajti narodnostne človečnosti ne more niti nadomestiti univerzalni duh religije niti je ne more odpraviti socializacija produkcijskih sredstev.«¹⁴

Kocbekov kontroverzni predvojni, medvojni, predvsem pa povojni »slednik« je bil Jože Brejc (Javoršek). V času Dolomitske izjave je bil goreč zagovornik samostojnosti krščanske skupine, zato velja vsaj na kratko navesti tudi njegov spominski zapis o kristjanih v OF:

»Zato sva s Kocbekom prepričana, da je komunizem samo sprevržena oblika krščanstva oziroma neke vrste kazen za vse, kar so kristjani v zadnjih stoletjih zapravili v božjih in človeških očeh. Postali so namreč skoraj vsi neskončni grabeži, samozagledanci, hinavci, klerikalci. Slovenska cerkev se bo v tekmi s komunizmom streznila in očistila, mi pa bomo v tem razčiščevanju odigrali odločilno vlogo. A zakaj tega ne razumejo ne uradna cerkev ne komunisti?«¹⁵

Kocbekov naslednji temeljitejši premislek o krščanstvu je nastal jeseni 1943, kmalu po zgodovinsko pomembnem kočevskem zboru

14 Listina, 30. julij 1943.

15 Jože Javoršek: *Spomini na Slovence III*. Ljubljana: Adit, 199.

odposlancev slovenskega naroda. Gre za njegov značilen personalističen pogled na religijo, ki mora človeku prinašati luč spoznanja in ga usmerjati v aktivnega sooblikovalca prihodnosti; za človekovo prenavo je po njegovem potrebna duhovna revolucija, ki je dala ime tudi njegovemu glasilu krščanske skupine (*Slovenska revolucija*):

»Ko sem danes prebiral Novi zakon, sem spoznal, da se je človek šele s Kristusom usmeril iz sedanjosti v prihodnost. Krščanska religija je pravzaprav razodetje prihodnosti. Stari narodi so večidel mislili, da se življenje ponavlja in da si zadostuje. Njihovi misleci so menili, da je vse, kar se pokaže, enakovredno in eno ter isto. Zakoni izkušnje in mišljenja so jim govorili o zakonitem minevanju vsega. Bili so docela zaprti v sedanjost. Šele evangelij je človeku odprl pogled na prihajajoče in prebudil čut za pričakovanje prihodnjega razodetja. Ko pa se je pričakovanje odrešilne zgodovine preneslo tudi na pojmovanje posvetne zgodovine, je zarodilo idejo napredovanja in zgodovinskega mesijanizma. Skratka: brez krščanstva bi ne bilo današnje človekove revolucionarnosti.«¹⁶

Osvobodilni boj, se pravi vojaško, politično in kulturno dejanje za osvoboditev in prerod Slovencev, je Kocbeka pripeljal tudi do opredelitve o duhovni in kulturni podobi našega sovražnika, nemškega osvojevalca in okupatorja. Zapisal jo je v strahu pred prihajajočo nemško ofenzivo jeseni 1943. Pri tem ni mogel spregledati verske reformacije v 16. stoletju:

»Nemec je navzoč tudi v naši narodni varnosti in izvirnosti: v protestantskem začetku naše književnosti, v prvem šolanju našega razumnštva, v strukturi jezika in slovniškega mišljenja, v osnovah fevdalstva in meščanstva, v širjenju tehnike in obrti, v naši pridnosti in natančnosti, v temeljih civilizacije in kulture, v duhovni in snovni orientaciji. Toda razmerje Nemca do Slovenca ni le razmerje silaka do slabotneža, temveč razmerje uničevalca do neuničljivega. [...] Morda smem zapisati celo trditev, da bi brez Nemcev nikoli ne postali tako izvirni Slovenci in da bi Nemci brez naše in češke osamosvojitve nikoli ne postali tako strastni Pangermani.«¹⁷

16 Listina, 10. oktober 1943.

17 Listina, 10. oktober 1943.

Še isto jesen je imel Kocbek na Cinku resnejšo politično debato z Jožetom Zemljakom in Vladom Kozakom. Razpravljali so tudi o kolaboracionizmu, belogardizmu in takrat na novo nastalem domobranstvu. Že tedaj je lucidno poudarjal, da slovenska sprega vere in politike izvira že iz časov bojevitega katolicizma Antona Mahničā:

»Belogardizem je spoj totalitarizma in integralizma. Ateisti so si laicizirali staro in neumrljivo idejo božjega kraljestva, politično pohujšani kristjani pa so si hoteli idejo božjega kraljestva prav tako uresničiti zgolj z družbenimi in političnimi sredstvi: božjo voljo so vzeli v zakup, nastopili so kot tolmači božje previdnosti v zgodovini in tako skonstruirali nekaj, kar se ne da spraviti v sklad s krščanskimi resnicami. Belogardizem ni nastal naenkrat, iz protireformacijskih časov je nastajal polagoma kot težnja po racionalizmu, sistemu, organizaciji in oblasti.«¹⁸

Minorna, a z našega gledišča vendarle zanimiva, je Kocbekova dnevniška omemba bosanskega zaselka z imenom našega velikega očeta slovenske knjige, ki mu je kot trobenta zazvenelo v glavi. Nastala je jeseni 1943, ko se je prebijal skozi divje balkanske prostore na drugo zasedanje Avnoja v Jajcu. Več kot šest desetletij kasneje je ljubiteljski obiskovalec odkril prav to vas in vzhičen zapisal, da morda Trubarjevi predniki izhajajo od tam. Presegel je Kocbeka, ki je zapisal: »Nebo je bilo golgotsko sivo in raztrgano, nekateri oblaki so se skoraj dotikali tal s svojo nevarno črnino, bilo je nenavadno toplo. Z nizkega grebena smo zagledali pod nami razdrto progno in požgano železniško postajo *Trubar*.«¹⁹

Le nekaj dni zatem, na predvečer znamenitega zasedanja v Jajcu, je v bosanskem Livnu spet razmišljal o vlogi krščanstva v slovenski kulturni zgodovini in o preobrazbi naše duhovne podobe, ki jo je izrecno zapisal v ustanovno listino OF:

»Dve konstanti sta se skoraj brez zveze skušali razviti v nas, krščanska omika Ogleja, Bavarske, svetih Cirila in Metoda, lutrovstva in katoliškega baroka, potem pa porenosančna civilizacija humanizma s svojima različnima poudarkoma na subjekt in objekt: z ene

18 Listina, 19. oktober 1943.

19 Listina, 21. november 1943.

strani individuj, zrenje, artizem in demokracija, z druge pa kvantiteta, znanje, korist in ideologija.«²⁰

Kdo je, kaj je, kje je Edvard Kocbek?

Andrej Inkret (2011) ga imenuje »intelektualec, ki se nikdar ni mogel zadovoljiti z obstoječim stanjem, katoličan, v katerem je bilo vedno nekaj protestantskega, revolucionar, ki je skupaj s komunisti podiral staro, a se ni znal do kraja vključiti niti v novo družbo, ki jo je pomagal postavljati sam«. Lahko tudi podvomimo, ali se res ni znal. Morda pa se kot kristjan ni hotel. Komunisti so ga ves čas obtoževali, da se noče dokončno »včlaniti«, da hoče biti udeležen pri »zaslugah«, ne pa pri »umazanih rokah«. Prav so imeli. Uradna katoliška cerkvena skupnost mu je pripisovala odpadništvo. Prav je imela. Njegovo osebno pojasnilo, izraženo v poeziji, je bilo in ostaja zagonetno.

KDO SEM?

*Nikoli nisem to,
kar mislijo, da sem,
in nikoli nisem tam,
kjer me vidijo oči.²¹*

20 Listina, 28. november 1943.

21 Začetni verzi. Groza. Ljubljana: Slovenska matica, 1963, 107.